

Назоўнік

Пытанні для самакантролю:

1. Якія граматычныя катэгорыі ўласцівы назоўніку?
2. На якія лексіка-граматычныя разрады падзяляюцца назоўнікі?
3. Як вызначаюцца катэгорыі ліку і роду назоўнікаў?
4. Якая граматычная катэгорыя называецца склонам? Якія значэнні маюць склоны?
5. Назавіце тыпы скланення назоўнікаў. Ад чаго залежаць склонавыя канчаткі назоўнікаў?
6. Як скланяюцца прозвішчы на –а, я? Якія прозвішчы ў беларускай мове не скланяюцца? Як скланяюцца геаграфічныя назвы?
7. Назавіце спосабы словаўтварэння назоўнікаў і ахарактарызуйце іх.
8. Ахарактарызуйце правапіс складаных назоўнікаў і суфіксаў назоўнікаў.

Заданні да практычных заняткаў:

1. Спішыце тэксты. Падкрэсліце канкрэтныя назоўнікі адной рыскай, абстрактныя – дзвюма, вызначце іх семантыку і граматычныя асаблівасці.

1. Наказ сыну
Вазьмі ў сваё сэрца на схову
Дрымоту маўклівых ракіт,
пільна
І поле, і луг каляровы,
І родны блакіт.
думках
Вазьмі ў сваё сэрца на схову
Адзінай Айчыны сцягі
І словы купалаўскай мовы
Як спадчынны скарб дарагі.
(А.Кавалюк)

2. О Радзіма, табою напоўнена
сэрца да краю,
І заўжды – ці працую, ці
на вахце стаю, –
Я твой велічны вобраз у
сваіх уяўляю
І люблю, як жыццё, я зямлю
маладую тваю!

(П.Панчанка)

2. Размяжуйце зборныя і рэчыўныя назоўнікі.

Авёс, алешнік, апаратура, бульба, вецце, вуглярод, дваранства, дзетвара, збожжа, звар'ё, золата, карвалол, каўчук, лёд, лён, макарона, малако, мёд, настаўніцтва, патрыярхат, прафесура, салом, сасоннік, сілас, соль, статак, шоўк, электарат, ячмень.

3. Складзіце і запішыце сказы, у якіх дадзеныя назоўнікі выступалі б то як агульныя, то як уласныя; вызначце іх семантыку.

Вера, дызель, крапіва, лявоніха, полымя, чарнобыль.

4. Выпішыце з тэксту назоўнікі, вызначце іх лексіка-граматычныя разрады, склон і тып скланення.

Вечарэла. Сонца нізка стаяла над горадам і холадна біла ў вокны, у бляшаныя дахі дамоў залаціста-барвовым, безуважным святлом. Трамвай

звінеў недзе, і пах, астываючы, нагрэты за дзень асфальт, і пахла, чуйней за ўсё, цэглай і фарбай. Была пустою вуліца; Міхась ішоў, а цень ад яго клаўся на дарогу і соўгаўся паволі, нібы папіхаючы сябе. Раптам побач, ці не за драўляным плотам, у гародчыку, коратка і жаласна ціўкнула птушанё. Гэта быў як бы знак, і хлопец спыніўся і паглядзеў туды. Халаднаватая чырвань аблівала бээ, павеў скразняковага ветру калыхнуў лісце, і цені ад яго затрапяталіся на жоўтай сцяне, і зноў прыцішана-жаласна піскнула птушка.

М.

Стральцоў

5. Вызначце род назоўнікаў, абгрунтуйце выбар. Падбярыце да іх прыметнікі і запішыце ўтвораныя словазлучэнні.

ААН, авеню, авечка, англічанка, асоба, аташэ, ахапак, балерына, баран, бізнес-ледзі, вавёрчаныя, ваяка, Вэрдзі, Гродна, грузчык, жар-птушка, івасі, інкогніта, інтэрв'ю, інтэрнэт-кафэ, кальрабі, Карпаты, кацяня, крыло, лад, МАЗ, машыністка, маянэз, муляр, неба, недарэка, Нёман, пакой, папера, плакса, прайс-ліст, прэс-бюро, раніца, рэктар, рэфарматар, соня, сузор'е, таксі, Тбілісі, трыю, туляга, форс-мажор, француз, хваля, ціхоня, шахцёр, шымпанзэ.

6. Запішыце беларускія адпаведнікі да рускамоўных назоўнікаў, вызначце адрозненні ў ліку ці родзе.

Белила, бельё, бровь, гвоздика, дверь, дрожь, зал, калитка, комод, копыто, коромысло, кофе, кружево, крупа, лекарство, летопись, медаль, объявление, общение, овощи, отношение, полынь, поросенок, потолок, россыпь, свет, сливки, стебель, сумерки, табак, щавель, шука, яблоко.

7. Спішыце словазлучэнні, паставіўшы назоўнікі ў дужках у патрэбнай склонавай форме. Раствлумачце правапіс канчаткаў, зыходзячы з тыпу асновы і скланення.

Аддаць гасцінец (дзіця, Каця), быць на (від), быць на судзе (абвінаваўца, суддзя), весці гутарку аб (народ, чалавек), выйсці з (парк, універсітэт), гаварыць аб (Саша Чарнова, Саша Чарноў), галіны (вішні), ганарыцца (бацька, маці), жыць пры (муж, сын), заліты (кроў), застацца пры (дачка Таня, Тацяна), звіць гняздо на (дуб), кавалак (хлеб), каля цёмнага (лес), клубы (снег), кіраваць (верф), колер (арнамент), многа (дарогі), мэбля з (дуб), на высокай (гара, сасна), на лясной (сцежка), на нізкай (хвоя), на прыгожай (ружа), на самай (страха), на старонках (кнігі), на суседняй (мяжа), недахоп (калій), не чуваць (вецер), пад засень (ліны), парывы (дождж), па дзіцячай (шчака), па ўхабістай (дарога), перыяд (заняпад), песня (бусел), піск (парася), плаваць у (возера, малако), плошча (горад), пры сваёй (сястра, сястрычка), прысутнічаць на (мітынг), рамонт з (гарантыя), сказаць (дзядуля, мужчына), слухаць з (цікавасць), схавацца за чужымі (плечы), сустрэцца (ноч), у глыбокай (вада), у малой (рака, рэчка), у матчынай (рука), у новай (машына), у рупнай (праца), у самай (душа), укладка (асфальт), успаміны аб (Іван Мележ), у цёплай (лазня), у шкляным (слоік), хлопец з чорнымі (вочы), шапачка (грыб).

8. Дапішыце канчаткі склонавых формаў назоўнікаў і растлумачце іх. Зрабіце марфалагічны разбор назоўнікаў з трох першых сказаў.

На першым заходз.. атака абарвалася. Ахапіўшы падков.. вышын.., рота спрабавала ўварвацца ў траншэ.. на самай вышын.., але не дайшла нават да палавін.. схіл.. . Шквальны агонь нямецкіх кулямёт.. паклаў аўтаматчык.. на голым, умерзлым ад ранішняга мароз.. палетк.., і так, нейкі час паляжаўшы на ветр.., яны прабежкамі вярнуліся туды, адкуль пачыналі. Гэта быў глыбокі, голы, без куст.., роў з рэдкімі плям.. яшчэ не расталага снег.. і з замёрзлым руча.. пасярэдзіне; ён хаваў ад агн.., ад неаслабнага напор.. сцюдзёнага сакавіцкага ветр.. і вызначаўся магчымасц.. вырашыць, што рабіць далей. Трохі аддыхаўшыся на яго зацішным ад кул.. бак.., ротны паклікаў абодвух сваіх камандзір.. узвод.. .

В.Быкаў

9. Прапануюцца практыкаванні і заданні з выдання: Грыгор’ева, Л.М. Сучасная беларуская мова. Зборнік практыкаванняў : вучэб. дапаможнік / Л.М.Грыгор’ева, Г.Ф.Андарала. – Мінск: Выш. шк., 2010. – С. 96 – 115.

Прыметнік. Лічэбнік. Займеннік

Пытанні для самакантролю:

1. Якія граматычныя катэгорыі ўласцівы прыметніку? Лічэбніку? Займенніку?
2. На якія разрады і групы паводле значэння і граматычных асаблівасцей падзяляюцца прыметнікі? Лічэбнікі? Займеннікі?
3. Ахарактарызуйце ступені параўнання і формы якасных прыметнікаў.
4. Якія існуюць асаблівасці скланення прыметнікаў розных разрадаў? Колькасных і парадкавых лічэбнікаў? Займеннікаў розных разрадаў?
7. Назавіце спосабы ўтварэння прыметнікаў і ахарактарызуйце першыя.
8. Якім спосабам утвараюцца няпэўныя і адмоўныя займеннікі?
9. Ахарактарызуйце правапіс складаных прыметнікаў і суфіксаў прыметнікаў.
10. Словы якіх часцін мовы могуць набываць значэнне прыметніка, лічэбніка, займенніка і выконваць іх функцыі?

Заданні да практычных заняткаў:

1. Выпішыце з тэксту прыметнікі разам з назоўнікамі, вызначце іх разрад, граматычныя катэгорыі і сінтаксічную функцыю ў сказе.

Сёлетні май быў халодны. У канцы красавіка на збуялую раннюю зелень спачатку пайшлі доўгія золкія дажджы, як увосень; захлопала на полі ралля. Пасля, тыдні праз два, распагодзілася, завярнула вецер з поўначы,

дыхнула сіверам, густым, калючым; па небе пагнала нізкія рудыя рваныя хмары – ударыў зазімак. Чырвоная нітачка на градусніку пад падстрэшкам апусцілася ніжэй за нуль.

Пасля пайшлі крупы, пасыпаліся з цёмных тулягоў, як з рэшата; раставалі на страсе ад скупага сонца, капаючы з доўгіх ценькіх чысценькіх ледзяшоў халоднымі слязьмі; на двары, пазмятаныя ветрам у ямкі, ляжалі цэлы дзень да вечара.

Мерзлі раннія матылькі і пчолы. Асыпаўся ў садах белы цвет – адмёрз.

Да раніцы снег растаў. Упоўдзень аблешчылася неба, зірнула вострае гарачае сонца, заблішчалі мокрыя зялёныя аселіцы і ручаі на вуліцы, якія беглі з фермы, як вясной, размываючы пячаную дарогу.

I. Пташнікаў

2. Утварыце і запішыце усе магчымыя формы ступеняў параўнання прыметнікаў. Адзначце, якія прыметнікі ўтвараюць не ўсе формы ступеняў параўнання і ад якіх нельга ўтварыць ніводнай формы.

Бурачковы, вузкі, вялікі, дажджлівы, дужы, гладкі, гняды, карысны, позні, рагаты, сляпы, стракаты, чарнавокі, шурпаты, яркі.

3. Утварыце ад назоўнікаў у дужках прыналежаўныя прыметнікі, дапасуйце іх да прапанаваных назоўнікаў. З утворанымі словазлучэннямі складзіце звязны тэкст.

1. (Бацька) хата, (матуля) калыханка, (бабулька) казкі, (дзед) парады, (цётка) падарунак, (сусед) дзеці, (Алеська) сябры, (ластаўка) гняздо, (бусел) клёкат, (настаўніца) словы.
2. (Васіль) прыгоды, (Міхась) хутар, (заяц) след, (мядзведзь) бярог, (сінічка) ціньканне, (дзядзька) лыжы, (сябар) просьба, (вавёрка) дупло, (лісіца) нара, (бацька) пакаранне.

4. Перакладзіце вусна выказванні знакамітых людзей на беларускую мову. Выпішыце прыметнікі і зрабіце іх марфалагічны разбор.

1. Кто малого не может, тому и большее невозможно (М.В.Лермонтов).
2. Самое смешное – это желание нравиться всем (И.В. Гёте).
3. В первое время важнее всего материнское воспитание, ибо нравственность должна быть насажена в ребенке как чувство (Г. В. Гегель).
4. Вся человеческая мудрость заключается в двух словах: ждать и надеяться! (А.Дюма).
5. Секрет успешного воспитания лежит в уважении к ученику (Р.У.Эмерсон).
6. Прощение врагов – прекрасный подвиг; но есть подвиг еще более прекрасный, еще более человеческий – это понимание врагов, потому что понимание – разом прощение, оправдание, примирение (А.И.Герцен).
7. Есть только один способ положить конец злу – делать добро злым людям (Л.Н.Толстой).
8. Добрый человек не тот, кто умеет делать добро, а тот, кто не умеет делать зла (В.О.Ключевский).
9. Чем человек умнее и добрее, тем больше он замечает добра в людях (Б.Паскаль).
10. Лучший способ отомстить обидчику – не поступать по его примеру (М. Аврелий).
11. Кто сам себя считает несчастным, тот становится несчастным (К.А.Гельвеций).
- 12.

Сострадание есть высочайшая форма человеческого существования (Ф.М.Достоевский).

5. Прачытайце тэкст. Запішыце лічэбнікі словамі, вызначце іх разрад паводле структуры і значэння.

У спіс 7 цудаў свету ўключана і статуя Калоса Радоскага. Гэта бронзавая фігура, вышыня якой дасягае 37 метраў, узвышалася над гаванню вострава Радос, плошча якога роўная 1404 кіламетрам. Скульптар Харэт вырашыў складаныя тэхнічныя праблемы стварэння каменна-металічнай махіны, і ў 282 годзе да н.э. статуя была ўстаноўлена на вызначанае месца. Але да 227 года да н.э. Радос прыйшоў ужо без знакамітага стварэння, таму што яно было разбурана землятрусам. Нізрынуты бог праляжаў да сярэдзіны III стагоддзя н.э., пакуль арабы не разнялі яго на часткі і не вывезлі на 900 вярблюдах.

“Родны край”

6. Адкажыце пісьмова на пытанні, уживаючы лічэбнікі.

Да якога году адносіцца першае летапіснае ўпамінанне пра горад Мінск?

З колькіх абласцей складаецца тэрыторыя Рэспублікі Беларусь?

З якога ўзросту можна атрымаць правы на кіраванне аўтатранспартам?

Колькі беларускіх населеных пунктаў было знішчана ў гады Вялікай Айчыннай вайны?

У колькі гадзін пачынае працу мінскае метро?

У колькі гадзін пачынаецца Новы год?

У якім годзе выйшаў адзіны прыжыццёвы зборнік М.Багдановіча?

У якім годзе зроблены майстрам-ювелірам Лазарам Богшам крыж Ефрасінні Полацкай?

Чаму роўны лік Π (пі)?

Якая прыблізная колькасць азёраў на тэрыторыі Беларусі?

7. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую. Вызначце граматычныя асаблівасці лічэбнікаў.

На территории Березинского заповедника обитают 203 вида птиц, в том числе 165 – гнездящихся, 20 – пролетных, 12 – залетных, 6 – прилетающих на зиму. Среди гнездящихся – 132 вида перелетных и 33 оседлых. В их числе 2 вида гагар, 4 – поганок, 6 – аистообразных, 17 – гусеобразных, 18 – дневных хищных, 6 – куриных, 7 – журавлеобразных, 25 – ржанкообразных, 5 – голубей, 1 – кукушкообразных, 9 – сов, 1 – козодоеобразных, 1 – стрижей, 3 – ракшеобразных, 9 – дятлов, 89 видов воробьиных птиц.

Заповедник населяют преимущественно лесные (82 вида) и водно-болотные птицы (59 видов), гораздо меньше птиц открытых пространств (10 видов) и населенных пунктов (14 видов).

“Заповедники Прибалтики и Белоруссии”

8. Знайдзіце памылкі ва ўжыванні лічэбнікаў. Запішыце правільныя варыянты, пракаменціруйце правапіс лічэбнікаў.

Аб двух вучаніцах, абодва саней, аб мільёну жыхароў, адні акуляры, блакнот з многа подпісамі, даход вырас на нуль цэлыя і чатыры дзесятых працэнта, дваіх сталоў, два лётчыка, дванаццацера дзяцей, дзяўчат было пяцёра, дом з шаснаццацю кватэрамі, кніга з трымастамі дзевяностымі старонкамі, ля другага маста, нас было тры, не хапае сто рублёў, па дзвюх баках рэчкі, пад ячмень адведзена больш за сарака трох гектараў, паўтара шклянкі, паўтары кіламетра, сем тыгранят, спіс сяміх цудаў свету, сустрэць дзвесце ўдзельнікаў, схема на чатырохсот васьмідзесяці сёмай старонцы, сям'ю кветкамі, сярод трох дзяцей, трыццацю вёскамі, трэціяму званку, у тысяча дзевяцісот пятым годзе, чатырма гадамі, чатыры драўляных лыжкі.

9. Пастаўце зваротны займеннік *сябе* ў патрэбнай склонавай форме. Запішыце сказы.

1. Маці ўзяла дзяўчынку на рукі, прытуліла да (*сябе*) і пяшчотна засмялася (А.Кулакоўскі). 2. Можна (*сябе*) ўявіць, што павінны былі адчуваць гэтыя прамоклыя і схаладзелыя людзі (Я.Маўр). 3. Якую ж памяць ты пакінеш аб (*сябе*) тут, у людзей, сярод якіх жыў? (А.Пальчэўскі). 4. На калёсах, падкорчыўшы пад (*сябе*) ногі, сядзеў Алёша і цёр кулакамі вочы (І.Пташнікаў). 5. Волька чытала пісьмо і не давала (*сябе*) веры (І.Чыгрынаў). 6. Можна, урэшце, хоць раз за некалькі гадоў дазволіць (*сябе*) такое... (М.Лынькоў). 7. Пад навальнічны подых рэзкі я пад буслянкаю стаю і ў ціхай вёсачцы палескай (*сябе*) малога пазнаю (П.Панчанка). 8. Я іду да мора і выбіраю (*сябе*) абгладжанае хвалямі і выкінутае ўрэшце на бераг бервяно (У.Арлоў). 9. Усе трое маўчалі, не ведаючы, што гаварыць паміж (*сябе*) (К.Чорны). 10. Па дарозе адзін грыб вываліўся з рук. Чалавек нагнуўся падняць і ўбачыў у (*сябе*) пад нагамі грошы (К.Чорны).

10. Вызначце разрад і граматычныя асаблівасці займеннікаў *яго, яе, іх*.

1. Справа ад *яго* ляжала зялёная папка. Касцевіч пазнаў – *яго* (Л.Арабей). 2. *Іх* абстралялі і забралі ўсіх жывых, але *іх* начальніка, якога даўно ўжо шукаюць, паміж імі не было (К.Чорны). 3. А ці помніш, дзяўчына, аб часе аб тым, а ці знік можа след *яго* ў сэрцы тваім? (А.Куляшоў). 4. Дзён пяць да гэтага гаспадар нават адабраў у Міхалкі раменную папружку за тое, што той падпусціў кароў пад самы *яго*, яшчэ не звезены авёс на ўскраі лесу (К.Чорны). 5. Праметэй, які вырваў агонь з рук Зеўса, перад тым, як закулі *яго* ў ланцугі, галавешку паспеў перадаць майму продку (М.Танк). 6. Каб кожны дзень твой быў узлётам увысь, за звыклы небакрай – з *яе* высокім ладам-лёсам ты ўласнай песні лад звярай! (Н.Гілевіч). 7. Высялкоўцы і дагэтуль памятаюць, як калісь на сходзе *яе* выступленне збэсціла кладаўшчыка (П.Броўка). 8. Цераз вуліцу стаяла *яе* хата (В.Быкаў). 9. Хадкевіч наламаў вялікі букет чаромхі і паставіў *яго* на стале (А.Васілевіч). 10. Маці натрапіла на журавіны і пачала збіраць *іх* у прыпол (І.Навуменка).

11 Запішыце фразеалагічныя адзінкі, устаўляючы прапушчаныя займеннікі. Вызначце разрад і граматычныя асаблівасці займеннікаў.

Ведае кошка, .. сала з'ела. .. дразду па свайму гнязду. Загляне сонца і ў .. аконца.

.. карэнне, .. і насенне. Кожны кулік .. балота хваліць. Мы і .. з вусамі. Не .. гаспадыня, што збярэ гаспадарку, а .., што ўтрымае. .. сярмяжка ніколі не цяжка. Я не .., і хата не .. .

12. Выпішыце з тэксту займеннікі, зрабіце іх марфалагічны разбор.

Кожны бачыў, як узыходзіць сонца, – а гэта ўжо радасць. Кожны ведае, як пачынае варушыць зямлю росток, – гэта таксама радасць. Кожны чуў, як шумліва перагаворваюцца паміж сабой дрэвы і пераспеўваюцца птушкі, – гэта таксама радасць. Ды яшчэ якая!

А я бачыў яшчэ вясёлку над лугам, напалоханым толькі што адшумелым ліўнем-навальніцаю. Бачыў, як лопаецца кожная пупышка, чуў, як крэкча мурашка, напінаючыся пад ігліцаю. І хто можа сказаць мне, што я не ведаў радасці? Да таго ж і чаканне радасці – само па сабе ўжо радасць.

Маё вялікае і даўняе жаданне – ва ўсім будзённым бачыць урачыстасць і радавацца ўжо нават аднаму таму, што мы, людзі, сварачыся і мірачыся, лаючыся і сябруючы, усё ж жывём на гэтай цудоўнай зямлі.

Я.Сіпакоў

13. Прапануюцца практыкаванні і заданні з выдання: Грыгор’ева, Л.М. Сучасная беларуская мова. Зборнік практыкаванняў : вучэб. дапаможнік / Л.М.Грыгор’ева, Г.Ф.Андарала. – Мінск: Выш. шк., 2010. – С. 115 – 152.

Дзеепрыметнік. Дзеепрыслоўе

Пытанні для самакантролю:

1. Што такое дзеепрыметнік? Прыметы якіх часцін мовы ён спалучае?
2. Што такое дзеепрыслоўе? Прыметы якіх часцін мовы яно спалучае?
3. Ахарактарызуйце асаблівасці ўтварэння і ўжывання ў беларускай мове дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў.
4. Што такое дзеепрыметны і дзеепрыслоўны звароты? Як яны выдзяляюцца на пісьме?
5. Назавіце правілы правапісу дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў.

Заданні да практычных заняткаў:

1. **Выпішыце з тэксту дзеясловы, вызначце іх форму (інфінітыў, спрагальныя формы, дзеепрыметнік, дзеепрыслоўе) і сінтаксічную функцыю ў сказе.**

Вясновае, нястрыманае

Нечакана надышла вясна. Пачаў увачавідкі сыходзіць зляжалы снег, агаляючы дахі дамоў, хлёўчыкаў і розных прыбудоў... Пад цёплымі сонечнымі промнямі закапала, зазвінела вада, змятаючы на сваім шляху ўсё.

Снег збягаў пакручастымі вяртлявымі ручаінамі, што адмяжоўвалі нашу сядзібу і суседнюю. Нястрымна лілося сонца, праганяючы холад зімы з глебы. І яна мякчэла, рабілася спрыяльнай, падатлівай для рыдлёўкі...

Якая гэта непаўторна прыгожая, захапляючая пара для вясковых хлопчыкаў і дзяўчынак! Як радасна, лёгка было скінуць зімовае паліто, шапку-аблавушку, адчуць вясновае цяпло! Атрымліваўся цудоўны народны абрад. Спачатку скідвалася зношанае паліто, мянялася на лёгкую целагрэйку, потым – ватная шапка і пазней ужо – валёнкі, перш тых, што насіліся без галёшаў. А як весела складваліся шматлікія папяровыя самалёцікі з аркушаў старых школьных сшыткаў нашых старэйшых братоў і сясцёр, таварышаў!.. Гэтыя самалёцікі, як белыя птушкі, лёталі ў паветры, і мы, зачараваныя, назіралі за імі, суправаджаючы палёт крыкам і смехам.

Л.Валасюк

2. Выпішыце з прыказак інфінітывы, вызначце іх аснову, граматычныя катэгорыі і сінтаксічную функцыю ў сказе.

1. Пісаць – не сякерай махаць. 2. Лёгка толькі кашу есці з вялікай міскі. 3. Цяжэй за ўсё чакаць і нічога не рабіць. 4. За сном няма калі адпачываць. 5. Калі іграць не ўмееш, за гармонь не бярыся. 6. Каб хлеб мець, трэба зямліцу глядзець. 7. Вучыцца ніколі не позна. 8. Добры чалавек і сабакі дражніць не будзе. 9. Трэба нахіліцца, каб з ручая напіцца. 10. За вочы дык і мышаня кату хвост адкусіць пагражае. 11. Рупная пчала ўмее ў соты мёд сабраць і з горкіх кветак. 12. Зламаць заўсёды лягчэй, чым наладзіць.

3. Выпішыце з тэксту спрагальныя формы дзеяслова, вызначце іх аснову і граматычныя катэгорыі.

Першымі ў сяле прачынаюцца не пеўні, якія гарланілі з другой палавіны ночы, не сабакі, што брахалі без дай прычыны ўсю ноч, а птушкі. Яшчэ не ўзышло сонца, яшчэ белая, мяккая празрыстасць выганяе апошнія паўзмрокі, што хаваюцца па кутках, а на вішні, якая стаіць пры самай хаце, усчынаюць гамонку вераб'і. Вішня хутка вырасце, абымшэе, ягад на ёй пакуль няма, так што няма і вераб'ям пажытку, і яны, мабыць, проста радуюцца дню і святлу. Потым прылятае варона, садзіцца на вільчык хаты і доўга, аднастайна каркае. Прачысціўшы горла, варона знікае, а на змену ёй прыбываюць сарокі. Яны прымошчваюцца на штыкетніку, скачуць з калка на калок, трашчаць, мітусяцца і, нарэшце, пералятаюць на суседні двор.

І.Навуменка

1. Падбярыце да кожнай з пададзеных назваў птушак дзеяслоў для абазначэння іх спеваў. Вызначце спражэнне дзеясловаў. Пастаўце інфінітывы ў формы 1-й, 2-й і 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку цяперашняга часу, абазначце канчаткі.

Бугай, бусел, варона, глушэц, голуб, груган, гусь, драч, зязюля, качка, кнігаўка, курыца, певень, салавей, сініца.

Словы для даведак: буркаваць, гагатаць, каркаць, кігікаць, клекатаць, кракаць, крычаць, крумкаць, куваць, кукарэкаць, сакатаць, скрыпець, такаваць, цінькаць, шчоўкаць.

5. Утварыце ад приведзеных у дужках дзеясловаў дзеепрыметнікі і дайце ім граматычную характарыстыку. Спішыце сказы.

1. Конь (*запрэгчы*), усё гатова (Я.Колас). 2. Кузьма ўпершыню адчуў, што значыць быць (*выкінуць*) з калектыву (Я.Брыль). 3. Мужык быў той казачнік слынны, (*ведаць*) далёка ў краі (Я.Колас). 4. У (*надняць*) высока руцэ павісла (*распластаць*) варона (В.Быкаў). 5. Кароткая драўляная платформа была (*патрушчыць*) бомбамі (І.Шамякін). 6. Мітусліва праляцелі (*спалохаць*) качкі (А.Макаёнак). 7. З правага боку на касагоры ў чорным (*пераплесці*) галлі, (*раскалыхаць*) ветрам прысад, адзінокімі вокнамі моргала мястэчка, брахалі (*перапудзіць*) чужою хадою сабакі (В.Адамчык). 8. Збоку, з елкі, старой, высокай, з (*выгнуць*) аж да зямлі лапкамі, (*парасці*) сівым мохам, скацілася цераз галаву маленькая рудая вавёрка – схаваш у жмені, – крутнулася цераз сябе ў (*ссячы*) багунніку, рвучы з зямлі нагамі дробненькі мох, і чмякнулася ў густую зялёную траву, як (*адкінуць*) прэч з гэтага свету (І.Пташнікаў). 9. (*Напрудзіць*) скуру далоняў лаўчыла мяккая (*гаіць*) цеплыня (А.Савіцкі). 10. Спакойна спіце над затокай, вяршыні неабсяжных гор, дажджом (*набракнуць*) аблогі, палёў (*квітнець*) прастор! (М.Танк).

6. Утварыце ад дзеясловаў магчымыя дзеепрыслоўі; вызначце іх нацыянальную граматычную спецыфіку ў параўнанні з рускай мовай.

I. Гнаць, гнуцца, дзерці, ехаць, зваць, лезці, маўчаць, мокнуць, пахнуць, пісаць, піць, рэзацца, сохнуць, спаць, ткаць, шукаць.

II. Адбыцца, ахрыпнуць, вылецець, збегчы, зберагчы, паабяцаць, паверыць, прыбіцца, прылегчы, прыляцець, спячы, ссячы, схапіць, сцерці, сустрэць, усміхнуцца.

7. Спішыце тэкст, расстаўце знакі прыпынку. Падкрэсліце дзеепрыслоўі і дайце ім граматычную характарыстыку.

Ціхі лагодны восеньскі дзень не спяшаючыся плыў над прасторамі Полаччыны. Цёплы вятрыска амаль неадчувальна кранаўся ўспацелых ад дзікай гонкі твараў паляўнічых. Іх было няшмат князь Усяслаў сакольнік Чарэня з памочнікам ды чатыры слугі кожны з якіх меў прывязаўшы да сядла вялікі берасцяны кораб з дзіркамі дзе сядзелі варочаючы вачыма сокал або ястраб.

Шарак падняты сабакамі-ганчакамі панёсся па полі высока ўскідваючы ногі перамахваючы купіны. Ястраб-цецеравятнік кінуўся на яго зверху але заяц імкліва перавярнуўся шкрабануўшы лапамі так што птушка ратуючыся ад вострых кіпцюроў узвілася нібы падкінутая магутнай хваляй. Маленькі шэры камячок з новай сілай кінуўся да лесу. Але калі сокал зноў павіснуў над ім шарак не паспеў перавярнуцца лямантуючы на ўсю ваколіцу. Імгненне і пачуўся заечы крык цягучы і тонкі як ў перапалоханага дзіцяці. Сакольнік уздыхнуўшы з палёгкай перавёў пагляд на князя Усяслава напружанне амаль сутаргава сцяла яго малады твар высокі лоб быў сабраны ў зморшчыны вочы не адрываючыся глядзелі ўдалечыню. В.Іпатава

8. Прапануюцца практыкаванні і заданні з выдання: Грыгор'ева, Л.М. Сучасная беларуская мова. Зборнік практыкаванняў : вучэб. дапаможнік / Л.М.Грыгор'ева, Г.Ф.Андарала. – Мінск: Выш. шк., 2010. – С. 152 – 189.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ